

Liliana Agache

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR TERMENI VECHI REFERITORI LA UNITĂȚI DE CAPACITATE

În epoca feudală, poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat și unitar în comparație cu cele ale statelor vecine. Datorită însă condițiilor social-economice și particularităților specifice locului și epocii, mărimea unora dintre aceste măsuri diferea de la o provincie la alta, așa încât pentru aceeași unitate de măsură se înregistrau uneori diferențe importante.

Cele mai vechi măsuri cunoscute în Țara Românească și Moldova în această privință datează înainte de sec. al XVI-lea. În *Îndreptarea legii*, apărută la mijlocul secolului al XVII-lea, se spune că cei care vor folosi „măsuri hicleani, mai mici de cât au fost obiceiul de veac”, vor fi pedepsiți¹. Există deci un obicei, care trebuia să fie respectat atât de locuitori, cât și de conducători.

Supunem atenției câțiva termeni care desemnează unități de capacitate și greutate, considerate etalon, care se foloseau la cântărirea produselor solide și lichide, termeni de origine turcă (*ocaua, chilă*), slavă (*oboroc, vadră*) și latină (*bute*). Aceste denumiri – nu însă și mărimea măsurilor respective – au fost împrumutate de români de la diferite populații în timpul conviețuirii cu aceștia.

Vechile măsuri pentru greutate și capacitate pot fi clasificate în unități neprecise și unități precise, chiar dacă încercarea de a le clasifica în multipli și submultipli este aproape imposibilă, dat fiind faptul că mărimea acestora varia de la o regiune la alta.

Chilă

De proveniență turcească (tc. *kil(e)*), cu sensul de „măsură de capacitate”, dar și „impozit”², *chila*, cu primul sens, a pătruns în Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după căderea sub dominația Imperiului Otoman. Primele mențiuni ale *chilei* se găsesc într-un document din 1508³ și în poruncile sultanului către domnul Țării Românești din 1560, 1566, când i se cere acestuia să livreze un număr mare de *chile* de grâne⁴.

¹ *Îndreptarea legii*, Ed. Academiei, p. 60.

² DA, s.v.

³ Emil Suciuc, *Influența turcă asupra limbii române*, vol.II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2009, p. 221.

⁴ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 205.

De la turci a fost adoptat numai numele, nu și capacitatea chilei, pentru că existau deja în Țara Românească două alte măsuri, *banița* și *obrocul mic*, care aveau capacitatea chilei, de 18–20 ocale⁵ și funcționau independent.

Capacitatea pe care o avea *chila* în Moldova era aproape aceeași cu a chilei muntenești. Totuși, în secolul al XVIII-lea această unitate de măsură a cunoscut variații, de la 70 de ocale, până la 198, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, fiind chiar mai mare, echivalând cu două merțe sau cu 20 de dimirlii⁶.

Dintre măsurile medievale utilizate pe teritoriul țării noastre, *chila* pare să fi avut variația cea mai mare, în funcție de regiuni, după volumul și greutatea cerealelor, îndeplinind în sistemul de măsuri funcția de etalon. Ca submultipli, funcționau *banița* și *ocaia*.

Din documente reiese că localități ca Brăila, Giurgiu, Galați, Buzău, Ialomița, Neamț își aveau fiecare chila proprie. Mai mult, la sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea se vorbește despre „chilele împărătești” ori „chilele de pâine și de orzu” pentru oștile otomane⁷. Mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea, s-a impus „chila țării” care cântărea 400 de ocale sau 10 banițe mari ori 20 de banițe mici⁸.

Chila a supraviețuit introducerii sistemului metric. Chiar și astăzi, în multe sate din câmpia Dunării, sătenii își mai calculează cerealele în chile.

Oborocul

Termenul *oboroc*, consemnat și în varianta *obroc*⁹ este de proveniență slavă sau ucraineană (ucr. *uborok*)¹⁰. Cu sensul de „vas mare de formă cilindrică, larg la gură, făcut de obicei din scoarță de tei, care servește ca unitate de măsură pentru cereale sau pentru păstrarea și transportul acestora” apare consemnat la 1573¹¹.

Ca unitate de măsură precisă, termenul a fost consemnat în documentele românești din epoca veche cu două sensuri: 1. vas care servește ca unitate de măsură pentru cereale, 2. rație, porție (de alimente) dată cuiva¹².

Este atestat pentru prima dată în Țara Românească la 1409, cu sensul de „impozit direct”¹³.

Cu sensul de *porție* sau *rație alimentară*, ori rentă feudală dată în produse a fost utilizat abia la mijlocul secolului al XVIII-lea¹⁴.

⁵ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 98.

⁶ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 219.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, s.v., DLR, s.v.

¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 221; D.P. Bogdan, *Glosarul documentelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

¹¹ *Crestimația limbii române vechi*, p. 103.

¹² DLR, *oboroc* s.v.; DLRM, s.v. și D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, s.v.

¹³ *Dicționarul elementelor româno-slave*, București, p. 160.

¹⁴ Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 199.

Ca *unitate de măsură a capacității*, *obrocul* este menționat în documentele muntene încă din sec. al XVI-lea (1512)¹⁵ și al XVII-lea¹⁶ și abia mai târziu, în sec. al XVIII-lea, în Moldova¹⁷. Vasul era confecționat din scoarță de tei și avea două mărimi: *vel obroci* (care conținea 22 de ocale) și *mali obroci* (care conținea 44 de ocale)¹⁸. Cu *obrocul* se măsurau, în primul rând, cerealele (grâul, orzul, ovăzul, meiul), apoi fasolea, mazărea, bobul, iar uneori și ceapa¹⁹.

În lipsa unei capacități de măsură mai mari, în secolul al XVII-lea, *obrocul* era cea mai utilizată măsură de capacitate, cu care se măsurau uneori cantități mari de cereale. S-a menținut mai mult în Oltenia, fiind amintit în documente în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului trecut²⁰, când în restul țării predomina *banița*.

În Oltenia *obroacele* aveau o capacitate mai mare decât în Muntenia. La 1726 se afirmă că *obrocul* (probabil cel mare) avea 66 de ocale²¹.

În Moldova, *obrocul* a fost o unitate de măsurat mult mai rar folosită decât în Țara Românească și numai începând din secolul al XVIII-lea²². În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în regiunea Putna – mai aproape de Țara Românească –, cu *obrocul* se măsurau și fructele²³, iar la Cotnari se măsoară porumbul cu *oborocul*.

Termenul dispăre din documentele muntene în sec. al XIX-lea, fiind înlocuit cu *banița*²⁴.

Astăzi, *oboroc*, în varianta *obroc* se folosește în Moldova²⁵, cu sensul „coș de nuiele cu care se cântărește recolta, toamna.

S-a înregistrat și varianta *oboroaca* cu sensul „coș”²⁶. Apare într-un punct în Moldova și cu sensul „cofă”²⁷.

Vadra

Vadra a fost principala unitate de măsurat capacitatea, la care s-a recurs pentru cantități mai mari de materii lichide, folosită în toate țările române.

Termenul este de origine slavă²⁸ și a circulat în toate țările vecine de limbă slavă.

¹⁵ *Documente privind istoria României*, TR, B., XVI, vol. I, p. 85.

¹⁶ I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 291.

¹⁷ Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 224.

¹⁸ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 333.

¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 57, XXV, p. 87.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, XXV, p. 87. Vezi și Nicolae Stoicescu *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171–172

²¹ Idem; Vezi și N. Stoicescu *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171.

²² *Ibidem*.

²³ A. Sava, *Documente putnene*, II, p. 155.

²⁴ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 333.

²⁵ Termenul a fost înregistrat de noi în zona Vaslui, Sat Trestiana, Comuna Grivița.

²⁶ Gheție-Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 291.

²⁷ ALRM II, vol. I, h. 296, 297.

²⁸ DA, s.v., *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, București, 1981, p. 251.

O primă atestare lexicografică indică anul 1500, cu sensul de „măsură de capacitate”, în Țara Românească²⁹, dar termenul apare amintit mai devreme, la 1440, într-un document³⁰ în care se vorbește despre cumpărarea la Râmnicul Vâlcea a unor vii „cu 3 000 de vedre de vin”. De altfel, această unitate de măsură este menționată în foarte multe documente în toată epoca veche³¹, fiind folosită cel mai adesea la vânzările de vin și la plata vinăriciului.

Mierea, untdelemnul ori păcura se măsurau și ele cu ajutorul vedrei³².

Mărimea varia după regiuni și epoci, între 10 și 12 ocale³³. Deși nu se poate vorbi despre o mărime precisă a vedrei în toate țările române, la începutul secolului al XVII-lea, se pare că *vadra* „dreaptă” sau „domnească” era de 10 ocale³⁴, fiind legalizată mai târziu de Constantin Brâncoveanu. Această capacitate se va păstra până la introducerea sistemului metric³⁵.

Acte domnești repetate de-a lungul secolului al XVIII-lea au fixat și în Moldova aceeași capacitate formală de 10 ocale moldovenești, ca urmare a unei eventuale influențe a Țării Românești.

Datele cele mai vechi pe care le cunoaștem despre capacitatea vedrei sunt din secolul al XVIII-lea, când se constată și în Moldova o preocupare mai deosebită a puterii centrale pentru reglementarea și supravegherea măsurilor folosite în țară.

După 1700, documentele amintesc două feluri de vedre: unele numite ungurești și altele de țară sau românești. *Vadra* românească nu este amintită la 1875, momentul instalării sistemului metric, ceea ce arată că statul nu o recunoștea³⁶.

Termenul apare folosit și astăzi, izolat, în Moldova³⁷.

Ocaua

Ocaua, cu pluralul *ocă* și *oce*³⁸, este cunoscută ca fiind o veche unitate de măsură a capacității și greutateii, de proveniență turcă (tc. *okka*)³⁹, egală cu circa un litru (un Kg) și un sfert⁴⁰. Atestată la 1642⁴¹, a fost folosită atât pentru măsurarea lichidelor, cât și a produselor uscate. Ea a fost împrumutată de la arabi, unde *ocaua* (*wakijab*, *ukijah*) era egală cu 1,252 kg sau cu patru livre romane⁴².

²⁹ *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, București, 1981, p. 251

³⁰ *Documente privind istoria României*, TR, B, XIII–XV, p. 107.

³¹ Vezi și documentele de la p. 241, 248, 251, 268, sec. XVI, vol. I, p. 16, 130, 167, 191.

³² N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171.

³³ DLR, s.v.

³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 20, 21, 25.

³⁵ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171.

³⁶ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 178.

³⁷ A fost consemnat de noi la subiecți de peste 70 de ani, în Vaslui, comuna Grivița.

³⁸ *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, s.v.

³⁹ Imperiul otoman devenise principalul cumpărător de produse din Țara Românească și Moldova.

⁴⁰ DLR, s.v.

⁴¹ Vezi Emil Suciș, *Influența turcă asupra limbii române*. Vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2009, s.v.

⁴² N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 181.

Atât documentele muntene, cât și cele moldovene, o menționează, cu aceiași submultipli, încă din prima jumătate a sec. al XVII-lea. Pentru materii uscate era de 1,698 l și pentru lichide de 1,288 l. În Moldova, *oca* pentru lichide echivala cu 1,520 l⁴³.

În Țara Românească *ocaua* a fost utilizată în special pentru lichide, (excluzând băuturile de tipul vinului sau rachiului, care se cântăreau cu vadra) și mai puțin pentru măsuratul materiilor uscate. Totuși, în secolul al XVIII-lea, apare folosită și la măsuratul grâului, meiului, porumbului⁴⁴ etc, cereale măsurate de obicei cu *banița*.

Ocaua de capacitate se împărțea în patru litre, opt cinzeci, 16 ciocane și 400 dramuri⁴⁵ și a fost folosită în Țara Românească și după introducerea sistemului metric de măsuri și greutate⁴⁶.

Astăzi, circula mai ales în expresia „a umbla cu ocaua mică”, însemnând încercarea de a înșela pe cineva.

Bute

În lucrările lexicografice consultate⁴⁷, *bute* apare înregistrat cu sensul de „vas mare de lemn folosit pentru conservarea lichidelor (mai ales a vinului)”⁴⁸.

De dimensiuni variabile, folosit în toate cele trei țări românești, atât la păstrarea și transportul băuturilor, cât și ca măsură de capacitate, într-o epocă în care aceasta nu se calcula cu prea multă exactitate, *bute* era considerată o unitate de măsură etalon atât pentru lichide, cât și pentru produsele uscate.

De proveniență latinească, *buttis*, termenul se regăsește cu același sens în toate limbile romanice⁴⁹.

Butea apare consemnată în documente, mai întâi în Transilvania, la sfârșitul secolului al XIII-lea și mai târziu, în secolul al XVI-lea, în Țara Românească⁵⁰, fără să se cunoască însă cât de mari erau buțile respective. Cu toate acestea, calculul producției de vin se făcea, de regulă, în buți⁵¹, buți mari și buți medii.

În *Moldova*, butea este amintită în numeroase documente din secolele XV–XVI, prin care domnii Moldovei dăruiau mănăstirilor din țară cantități de vin măsurate în butii⁵². Butea a continuat să fie utilizată și mai târziu, în secolul al XVIII-lea, ca unitate pentru măsuratul lichidelor, fiind mai mare decât polobocul.

⁴³ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 335.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 185.

⁴⁶ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 336.

⁴⁷ Vezi DA, s.v., DLRLV, s.v.

⁴⁸ Vezi DA, s.v.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Documente privind istoria României*, B, XIII–XV, p. 42.

⁵¹ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 150-151.

⁵² *Documente privind istoria României*, A, XIV–XV, p. 24, 86, 90, 159, 223, 237 etc. sec. XVI, vol. II, p. 20.

La 1775, de pildă, se plătea drept taxă la vânzarea vinului (așa-numita camănă), câte doi lei și jumătate pentru o bute „iar de poloboace pe giurățate”⁵³.

Și la începutul secolului al XIX-lea, buțile au continuat să fie considerate măsuri de capacitate⁵⁴.

Prin urmare, o circulație largă a termenului este atestată încă din secolul al XVI-lea, fiind consemnate înregistrări ale termenului pe la jumătatea secolului al XVI-lea, atât în Țara Românească cât și în Moldova⁵⁵.

Despre *bute* „butoi” deținem destule informații privitoare la circulația lui actuală, monografii⁵⁶, glosare regionale ori atlase lingvistice⁵⁷ care atestă prezența lui pe o arie compactă în partea de vest a țării Banat⁵⁸, Crișana, Transilvania, Maramureș, dar și în Oltenia⁵⁹, zonă în care circulă în formele *bute* și *butiie*, cu sensul general de „vas de lemn în care sunt depozitați strugurii culeși”.

Diferențierile dialectale înregistrate în privința acestui termen se manifestă sub forma unei sinonimii lexicale. *Bute* circulă în serie cu *antal*, *butoiu*, *poloboc*, *balercă*, *buriiu*, *fucie* (DA, s.v.), *putină*.

Bute, de origine latină, circulă în serie sinonimică cu *putină*, de origine latină, cu *butoi*, termen format pe teren românesc, dar și cu împrumuturi mai noi ca: *balercă*, *budană*, *hârdău*, *poloboc*, *ton* și altele. Este evidentă prezența lui pe o arie largă, care acoperă în primul rând partea de vest a teritoriului lingvistic și, prin expansiune și celelalte arii dialectale.

Dată fiind viabilitatea termenului în timp și expansiunea sa teritorială, era de așteptat ca *bute* să fie foarte productiv. Sunt consemnate ca circulând frecvent derivate ca: *butiță*, *buticică*, *butișoară*, *butelnic*, *butar*, *butărie*, *a butări*⁶⁰. Se conservă chiar și ca toponim, *Dealul Butariului*, în Banat⁶¹.

Rezistența în timp a termenului este argumentată și de faptul că *bute* se regăsește, cu sensul primar, moștenit din latină, și în dialectele sud-dunărene.

Concluzii

Fie că sunt de origine slavă, *vadră*, *oboroc*, turcă, *chilă*, *ocauă* sau latină *bute*, că sunt moșteniți, – ca în cazul lui *bute* –, atestați în secolul al XV-lea, *vadra*,

⁵³ *Documente privind istoria României*, A, veac, XIV–XV, p. 24, 86, 90 etc. sec. XVI, vol. II, p. 20.

⁵⁴ *Documente privind istoria României*, A, sec. XIV–XV, p. 24, 86, 90 etc. sec. XVI, vol. II, p. 20. Vezi și N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 152.

⁵⁵ Vezi *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, București, 1981, p. 29.

⁵⁶ Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 215.

⁵⁷ ALR II, MN (3914), ALR II, SN, h. 245; NALR . Olt., h. 489; ALRR – Mar., h. 487; NALR-Ban., Chest. nr. 1203-ms; ALRR-Trans., Chest. nr. 1203-ms.

⁵⁸ NALR-Ban., Chest. nr. 799-ms.

⁵⁹ NALR-Olt., MN. plș. 33, NALR-Olt., h. 680, ALRR-Munt. Dobrogea., Chest. nr. 2175.

⁶⁰ Vezi DA, s.v.

⁶¹ Vezi NALR-Banat, *Date despre localități și informatori*, București, 1980, p. 124.

al XVI-lea, *chilă*, *oboroc*, ori al XVII-lea, *ocauă*, termenii și-au păstrat de la prima atestare și până astăzi sensul, chiar dacă punctele lor de difuzare actuală sunt izolate.

Priviți din perspectiva limbii literare moderne, termenii discutați mai sus nu fac parte exclusiv din fondul arhaic al vocabularului. Unii dintre ei aparțin lexicului arhaic, *ocaua*, celui pasiv, *chila*, alții funcționează astăzi ca regionalisme *oborocul*, *vadra*, ori chiar ca unități de măsură etalon în puncte izolate ale țării, ca în cazul lui *bute*.

CONSIDÉRATIONS SUR QUELQUES TERMES ANCIENS
QUI DÉSIGNENT DES UNITÉS DE MESURE

(Résumé)

Ce travail vise l'analyse monographique de quelques mots qui désignent des unités de mesure considérées étalon dans le roumain ancien. Il s'agit de termes de diverses origines qui appartiennent au lexique archaïque ou au lexique régional encore actuel.

Cuvinte-cheie: unități de măsură, română veche, lexic, arhaic, regional.

Mots-clés: unités de mesure, roumain ancien, lexique, archaïque, régional.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*